

УДК37(477)(09)

Олена Павлюк

ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналіз сучасної шкільної освіти свідчить про необхідність пошуку нових шляхів розвитку змісту, форм і методів викладання навчальних предметів. Розв'язання цього складного завдання неможливе без глибокого й неупередженого вивчення вітчизняного історико-педагогічного досвіду організації шкільної освіти. Саме історико-педагогічний аналіз дозволить узагальнити й глибше зрозуміти здобутки попередніх років, а також звернути увагу на помилки й невирішені питання.

Історико-педагогічного вивчення з нових методологічних позицій потребують зміст і структура шкільної освіти радянської доби. Особливо цікавим і корисним є виявлення комплексного впливу ідеологічних, політичних, соціально-економічних чинників на зміст, засоби, форми та методи шкільної освіти в другій половині ХХ століття. Указаний період є дуже складним для наукового вивчення, оскільки він був пов'язаний з масштабними економічними, соціально-політичними, культурними трансформаціями в житті українського суспільства. Характерною ознакою другої половини ХХ століття є науково-технічний прогрес, спрямований на впровадження у виробництво новітніх досягнень науки та техніки, подальший розвиток і вдосконалення системи освіти.

Проведений історіографічний аналіз проблеми засвідчив, що дослідники розкривали окремі аспекти історії вітчизняної шкільної освіти: дослідження генези завдань та змісту шкільної освіти, обґрунтування пропозицій щодо їхнього оновлення; аналіз окремих аспектів (форм та методів) новаторського досвіду (О. Адаменко, Н. Калениченко, А. Кирда, В. Курило, Л. Лутченко, С. Сисоєва, І. Соколова) та ін.

Мета статті – виявити підходи до організації шкільної освіти в Україні в другій половині ХХ століття.

Упродовж другої половини ХХ століття в Україні відповідно до перетворень у завданнях та змісті шкільної освіти відбувалися зміни в її організації, формах і методах навчання. Поступово впроваджувалася нова методика навчання, зумовлена потребами суспільно-економічного розвитку країни та розвитком педагогічної науки. Простежимо, які саме трансформації здійснювалися в зазначеному напрямі.

За період першого десятиріччя другої половини ХХ століття значна кількість учителів досягли успіхів у викладанні дисциплін, зокрема, математичного спрямування: учні розпочали міцніше засвоювати навчальний матеріал, виконували завдання раціональними способами. Наприклад, учитель В. Бушуєв у VIII класі загальноосвітньої школи значну

увагу приділяв роботі над помилками. Він був переконаний у тім, що успіх викладання залежав від того, як учитель умів організувати зазначений етап уроку. Він вважав, що учитель при перевірці зошитів повинен тільки підкреслювати місце помилок, а право виправлення залишати за учнями [1].

Значні перетворення в організації, формах та методах шкільної освіти відбувалися в Україні після проголошення реформи 1958 року, якою було передбачено змінити не тільки навчальні плани, програми, а й змінити методи оволодіння знаннями. Тривалий час методи вивчення в школі мали формальний характер. Знання учнів перевірялися лише під час написання самостійної та контрольної роботи.

Міністерство освіти вживало низку заходів щодо втілення нових методів організації уроків, іспитів, належного забезпечення навчально-наочним приладдям. Створювалися умови для виконання завдань політехнічного навчання. Однак в зазначений період скрутною залишалася справа з кінофільмами. По-перше, майже зовсім не існувало методичної літератури з питань кінофікації в навчанні математики; по-друге, були відсутні у фондах українських кінотек самі кінофільми. З огляду на те, що чітко окреслених методичних рекомендацій щодо викладання навчальних дисциплін в тісному зв'язку з життям не було, то головна роль у вирішенні важливих історичних завдань належала вчителям, які самі складали завдання для уроків [8].

Важливим при політехнічному навчанні та як метод боротьби з формалізмом було виготовлення саморобних наочних посібників, використання яких допомагало швидкому засвоєнню матеріалу. Учитель М. Каченовський організовував гуртки з виготовлення саморобних наочних посібників і уважав, що наочність підвищує інтерес до наукових знань, сприяє міцному засвоєнню навчального матеріалу [6].

Таким чином, усі перетворення в галузі організації шкільної освіти в 50-х роках ХХ століття відбувалися відповідно до її завдань та змісту. Принцип політехнізму вимагав підсилення зв'язку теорії з практикою в організації, формах та методах навчання. Для здійснення останнього вчитель повинен був володіти різноманітними формами та методами навчання, уміти змінювати їх. У зв'язку з цим актуалізувалася потреба у творчому підході до організації уроку.

Характерною рисою й особливістю першої половини 60-х років є здійснення тісного поєднання теоретичного та практичного навчання. Міністерство освіти УРСР значно сприяло активізації навчального процесу. За його наказами в указаному десятиріччі цех студії Укрфільмохроніка збільшив кількісні показники діафільмів. Уміле використання діафільмів на уроках значно впливало на підвищення ефективності уроку [7].

Для активізації навчально-пізнавальної діяльності розроблялися

спеціальні зошити для уроків. Т. В. Диннік у 1964 році проводила експеримент з організації роботи учнів у зошитах з друкованою основою. Дослідження проводилося у двох класах: в одному були нові зошити, а в другому – звичайні. У результаті в експериментальному класі протягом шести уроків було виконано на 20 завдань більше й затрачено часу в чотири рази менше. У підсумку успішність учнів в експериментальному класі виявилася значно вищою [5].

З прийняттям постанови від 10 листопада 1966 року «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» значна увага приділялася вдосконаленню форм та методів навчання. Опитування учнів у формі тестування за допомогою технічних засобів приваблювало вчителів. Результати тестування легко підлягали обробці, що значно покращувало роботу та залишало вільний час.

У другій половині 60-х років ХХ століття на уроках активно використовувалися таблиці. Т. Нестеренко радила вчителям виготовляти їх самостійно. Дослідниця вважала, що таблиці – дуже важливий дидактичний засіб, який допомагає розкрити зв'язок програмного матеріалу з навколишнім життям [9].

У 70-х роках ХХ століття значна увага приділялася організації самостійної роботи учнів, найбільш сприятливі умови для якої створювалися у ході виконання творчих завдань. М. Гарунов висвітлював особливості організації самостійної роботи в VI класі, ділився досвідом її проведення [2].

Удосконалювалися не тільки форми та методи вивчення шкільних дисциплін, але змінювалися й форми перевірки знань. Ефективна організація уроку щодо перевірки знань часто допомагала позбавитися перевантаження учнів. О. Шепітов однією з ефективних форм перевірки знань уважав ту, яка поєднувалася з повторенням та закріпленням вивченого. Автор відзначав, що при проведенні уроку-бесіди з'являлася можливість залучити до активної роботи весь клас. Учитель використовував не лише вправи для розвитку пам'яті, а й утілював у навчальний процес завдання творчого характеру [11].

Науково-технічна революція на початку 80-х років ставила перед школою нові, більш складні завдання: навчити всіх, не збільшуючи часу навчання. Основою для рішення таких завдань були найновіші наукові досягнення методики викладання, а також дидактики та психології. У цей період активно впроваджувалося алгоритмічне, програмоване та проблемне навчання. Алгоритмізація використовувалася як один з варіантів пояснювально-ілюстративного методу, програмоване навчання – для організації самостійної роботи, для перевірки знань учнів, проблемне навчання – часто в поєднанні з двома попередніми.

У 80-ті роки в усі сфери життя почала проникати електронно-обчислювальна техніка. З метою визначення можливостей та шляхів

ознайомлення учнів з мікроелектронною обчислювальною технікою на уроках математики та інших суміжних дисциплін кафедрою математики й методики викладання математики Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького було проведено експеримент у двох школах м. Києва. Підсумки свідчили, що використання мікрокалькулятора типу «Електроніка БЗ-14М» у процесі вивчення математики можливе з IV класу. Таке нововведення здійснює позитивний вплив на вивчення програмного матеріалу, викликає зацікавленість в учнів, розвиває їхню творчу ініціативу й здібності [12].

У 1982 році Міністерством освіти СРСР було створено розпорядження «Про забезпечення шкіл мікрокалькуляторами МКШ – 2» і дозволено використання електронно-обчислювальних машин – мікрокалькуляторів на уроках математики, фізики, хімії, починаючи з VII класу. Кожна восьмирічна школа повинна була отримати по дванадцять мікрокалькуляторів, а середня загальноосвітня – по 20 [10].

Використання мікрокалькуляторів на уроках передбачало ліквідацію перевантаження учнів навчальним матеріалом. Однак основна функція у вирішенні цього завдання відводилася вчителю. Звільнення від навчального перевантаження полягало й у вдалому визначенні головного в змісті уроку та в умілому використанні ефективних форм і методів навчання. Активними формами організації навчального процесу вчителі союзних республік уважали: семінари, практикуми, лабораторні заняття. Учитель загальноосвітньої школи Московської області В. Гузеєв в статті «Одна з форм уроку – семінар» розкрив особливості організації уроку-семінару, назвав принципові відмінності діяльності робочих груп, задіяних в уроці-семінарі, та невизнаного у 20-ті роки XX століття бригадного методу [4].

Провідною тенденцією другої половини 80-х років XX століття, зумовленою науково-технічним прогресом, було підвищення ролі праці творчого характеру. Це актуалізувало проблему активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення дисциплін.

Так, цікаву форму активізації уваги учнів на уроках математики пропонувала Т. Косихіна. Вона на уроках використовувала елементи історизму та міжпредметні зв'язки. З досвіду роботи вчителька переконана, що такий підхід до організації уроку активізує увагу учнів, сприяє розвитку пізнавальної самостійності, викорінює формалізм у знаннях учнів, формує основи наукового світогляду [11].

Як бачимо, у другій половині 60-х – 80-х роках спостерігається тенденція до гармонійного поєднання індивідуальної та колективної роботи на уроках, удосконалення форм й методів навчання. Перетворення відбувалися не тільки на етапі вивчення, узагальнення чи повторення матеріалу. Форми організації та проведення перевідних і випускних екзаменів також змінювалися. Значний вплив на методику вивчення математики в загальноосвітній школі у 80-х роках справляв досвід

учителів-новаторів.

Початок 90-х років характеризується гуманітаризацією шкільної освіти. Дослідники відзначали, що в основу гуманітаризації шкільної освіти закладений розвиток особистості учня в цьому процесі, а не збільшення годин на літературу, історію, образотворче мистецтво чи включення фрагментів історії науки в шкільні дисципліни. Мовну культуру особистості учня науковці розглядали як фундамент гуманітарної культури та відзначали, що вчителі математики дуже часто забувають про колосальні можливості предметів математичного спрямування. Доводилося, що використання нетрадиційних питань до завдань, наведення прикладів до викладеного матеріалу розвиває мову, сприйняття, пам'ять, уявлення, готує учнів до лекційної форми навчання в старших класах [3].

Реформа 90-х років внесла свої корективи у весь процес шкільної освіти, змінила філософію навчання, яка полягала в гуманітаризації вивчення шкільних дисциплін. Форми та методи викладання дисциплін усе більше відрізнялися нестандартністю. Гуманітаризація шкільної освіти розглядалася з погляду й уточнення цілей шкільної освіти, і шляхів удосконалення методів навчання. Диференційований підхід передбачав певну специфіку організації, форм і методів навчання для кожної групи учнів. У зв'язку з цим неймовірними темпами зростала кількість інноваційних підходів до вивчення шкільних дисциплін. У навчально-методичній літературі було зафіксовано низку нових форм та методів навчання. Наприкінці ХХ століття значно збільшився обсяг навчально-методичної літератури вітчизняного видавництва.

Таким чином, нами встановлено, що у 50-х – першій половині 60-х рр., перевага надавалася уроку, учні залучалися до виготовлення навчально-наочного приладдя. В другій половині 60-х – 80-х роках форми та методи вивчення математичних дисциплін у загальноосвітній школі були зорієнтовані перш за все на розвиток особистості учня й, у першу чергу, на розвиток логічного та абстрактного мислення. У практику загальноосвітньої школи в умовах реалізації диференційованого підходу втілювалися методи розвивального та концентрованого навчання, упроваджувалися різноманітні форми організації самостійної роботи учнів, проблемного навчання, урізноманітнювалися форми діагностики знань учнів. Широко використовувалися уроки різних типів, практичні заняття та ін. Науково-технічна революція сприяла появі значної кількості технічних та електронно-обчислювальних засобів навчання. В 90-х роках ХХ століття в Україні підходи до організації шкільної освіти урізноманітнювалися: змінювалися форми навчання, поширювалися активні й ігрові методи.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з більш детальним виявленням організаційних та методологічних принципів розвитку шкільної освіти в Україні в другій половині ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бушуев В. Е. О проверке тетрадей и о работе над ошибками / В. Е. Бушуев // Математика в шк. – 1955. – № 5. – С. 50–51.
2. Гарунов М. Г. О видах самостоятельных работ в VI классе / М. Г. Гарунов // Математика в шк. – 1975. – № 4. – С. 30–32.
3. Гузеев В. В. Гуманитарная составляющая обучения математике / В. В. Гузеев // Математика в шк. – 1989. – № 6. – С. 32–35.
4. Гузеев В. В. Одна из форм урока – семинар / В. В. Гузеев // Математика в шк. – 1987. – № 2. – С. 9–11.
5. Дынник Т. В. Из опыта работы по тетрадям с печатной основой / Т. В. Дынник // Математика в шк. – 1964. – № 1. – С. 45–49.
6. Каченовский М. И. О самодельных наглядных пособиях по математике / М. И. Каченовский // Математика в шк. – 1954. – № 6. – С. 1–14.
7. Михалевский А. В. О диафильмах по математике, изготовленных на Украине / А. В. Михалевский // Математика в шк. – 1967. – № 2. – С. 63–64.
8. Нагибин Ф. Ф. О кинофикации курса математики средней школы / Ф. Ф. Нагибин // Математика в шк. – 1952. – № 3. – С. 1–4.
9. Нестеренко Т. Я. Для учителя математики / Т. Я. Нестеренко // Рад. шк. – 1966. – № 6. – С. 105–106.
10. Об использовании микрокалькуляторов в учебном процессе (Инструктивно-методическое письмо) // Математика в шк. – 1982. – № 3. – С. 6–8.
11. Шепетов А. С. Устные упражнения и обзорные беседы-опросы в IV классе / А. С. Шепетов // Математика в шк. – 1970. – № 6. – С. 28–31.
12. Шкиль Н. И. Микроэлектронная вычислительная техника приходит в школу / Н. И. Шкиль и др. // Математика в шк. – 1980. – № 1. – С. 35–38.